

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0001-6234-5176

Makale Gönderim Tarihi: 12.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.735977

TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE YENİ OSMANLILIK

Transformation of Turkish National Identity and New Osmanism

Őenol DURGUN

Prof. Dr.

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Sosyal, BeŐeri ve İdari Bilimler

sendurgun@gmail.com

Özet: Son yıllarda Türk siyasal hayatında, cumhuriyetin kuruluş yıllarında kapsam dışı bırakılan İslami dönem Türk tarihine ilginin artmaya başladığını görüyoruz. Bu ilginin sadece siyasi tercih ve uygulamalarda değil, toplumsal alanda da görünür hale geldiğine şahit olmaktadır. Bu ilgi yeni bir durum olmayıp Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçişle birlikte ortaya çıkmış; uluslararası alanda meydana gelen olayların etkisiyle 1980’li yıllar sonrasında toplumsallaşmaya ve 2002’den sonra da devlet içerisine yerleşmeye başlamıştır. Devletin merkezine giderek yerleşmesi ise, Cumhuriyet’in kurucu anlayışının ve ona dayalı kimlik inşasının da dönüşmesi demektir. Çünkü Cumhuriyet’le Türk tarihinin İslami geçmişi paranteze alınmıştı. Özellikle Osmanlı dönemi adeta ötekileştirilmişti. Ulusal kimlik de bu anlayış üzerine geliştirilmeye çalışılmıştı. Ancak 1980 sonrasında gerek iç siyasette gerekse dış siyasette yaşanan gelişmeler, İslami geçmişi ve Osmanlı’yı öne çıkarmış ve bu doğrultuda bir aidiyet duygusu ve kimlik oluşumunu gündeme taşımıştır. Ortaya çıkan bu değişim kamuoyunda “Yeni Osmanlılık” olarak adlandırılmaktadır. Bu makale de; “Yeni Osmanlılık” olarak adlandırılan bu eğiliminin ortaya çıkış sürecinden günümüze kadar geçirdiği aşamaları ve öne çıkarmaya çalıştığı unsurları dikkate alarak; özellikle tercih edilen sembol, mit ve simgeler yönünden Türk ulusal kimliğindeki dönüşümü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sembolik Siyaset, Tarih Yazımı, Ulus Devlet, Ulusal Kimlik, Yeni Osmanlılık.

Abstract: In recent years, we see that the interest in the Turkish history in Islamic period, which was left out of the scope during the foundation years of the republic, has started to increase. We witness that this interest has become visible not only in political choices and practices, but also in the social sphere. This interest is not a new situation in Turkey; it emerged with the transition to multiparty political life and started to socialize after the 1980s with the effect of the events occurring in the international arena and to settle in the state after 2002. Its settlement in the center of the state indicates the transformation of the founding mentality of the Republic and the construction of the identity based on it. Because the Islamic past of the Turkish history was put inside the parenthesis with the Republic. Especially the Ottoman period was almost positioned as "the other". National identity was also tried to be developed on this understanding. However, the developments in both domestic and foreign politics after 1980 highlighted the Islamic past and the Ottoman and brought a sense of belonging and identity to the agenda in this direction. This change is called "Neo-Ottomanism" in public. By taking into consideration the phases it has undergone and the elements it tries to highlight since the emergence of this trend called "Neo-Ottomanism", this study aims to analyze the transformation of the Turkish identity especially in terms of preferred symbols, myths, and the images

Keywords: Symbolic Politics, Historiography, Nation State, National Identity, Neo-Ottomanism.

GİRİŞ

Türk siyasal hayatının son yıllarında, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki anlatı ve sembollerin yerine; Osmanlı geçmişini yücelten alternatif bir ulusal aidiyet anlayışı hâkim olmaya başladı. Aslında bu durum yeni olmayıp, kökleri çok partili döneme kadar uzanmaktadır. Tek Parti Dönemi ulusal bilincin ve kimliğin oluşumuna yönelik tarih yazımı anlatısı, çok partili hayata geçişle birlikte değişim emareleri göstermiştir. Zira çok partili siyasal hayata geçişle birlikte; toplum temelli siyaset öne çıkmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında öteki olarak kurgulanan Osmanlıya, olumlu anlam yüklenmeye başlamıştır. Bu dönem bir anlamda Türk ulusal kimliğinin dönüşümü açısından bir hazırlık sürecidir. Bu süreç, Turgut Özal'la 1980 sonrasında toplumsallaşmaya, Recep Tayyip Erdoğan'la da 2002 sonrasında devletleşmeye geçiş yapmıştır.

Çok partili dönemde başlayan Osmanlı ve İslam geçmişine yönelik ilgi; 1980 sonrası dışa açılma politikası ile daha da canlanmış olması, özellikle eski Osmanlı coğrafyası üzerinde kurulan devletlerle geliştirilen ekonomik ve siyasi ilişkiler, kültürel yakınlaşmalardan kaynaklanmaktaydı. Bu yakınlaşmalar devletin Tek Parti Dönemi siyasetini dönüştürmek üzere yeni arayışlara girilmesine de zemin hazırlamıştır. Yeni Osmanlılık olarak adlandırılan bu yeni siyaset anlayışını bazıları dışa açılmanın doğal bir sonucu olarak değerlendirirken; bazıları yayımlacılığın yeni şekli olarak ifade etmiştir. Şüphesiz, eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkelerle artan ilişkiler Türk ulusal kimliğinin de şekillenmesine etkide bulunmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan sonra Yeni Osmanlıcı anlatıyı tesis edip dolaşıma sokmakla karakterize olan Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, temelde yeni bir ulusal tarih anlatısı ve ulusal kimlik kurgusunu yerleşik hale getirmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet rejiminin Osmanlı ve İslam geçmişinden keskin bir kopuş sergilemesinin sonucu olarak bastırılan kültürel öğelerin, siyasal hayata geri dönmesi durumu söz konusudur. Bu husus sadece işbaşında olan siyasal iktidarların veya siyasal aktörlerin tercihleri ile izah edilerek anlaşılacak bir durum değildir. Olayın iç ve dış siyasetteki değişikliklerle de ilgisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ulusal kimlik sorununu sadece ideolojik ya da bireysel siyasal aktörlerin tercihleri üzerinden değil, ülke içi ve dışı siyasi dönüşümlerle açıklamayı amaçlamaktadır.

Ulusal Kimliğe Genel Yaklaşım

Ulusal kimlik temelde çok boyutludur. Asla tek bir unsura indirgenemeyeceği gibi, bir halkın bünyesine yüzeysel yollardan kolay ve hızlı bir şekilde zerk edilebilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan ortak mitler ve tarihi bellek, herkesi bir siyasi topluluk içinde birleştirmek için zorunluluk arz etmektedir (Smith, 1994, s.32). Aidiyet duygusu oluşturabilmede önce gönüllere ve ardından da zihinlere hitap etmek gerektiğinden, bir toplumdaki anlatıların yeniden yapılandırılması kolektif siyasal kimlik açısından önem arz etmektedir. Bu durumda semboller

büyük önem kazanmaktadır. Sembollerle ilgili siyasi tutum, ulusal kimliğin inşâsı ve aidiyet bilinci oluşturulmasında etkili olmaktadır. Sembolik siyaset olarak da adlandırılan bu durum genel olarak iktidar ilişkilerinin normatif ve duygusal temsiller aracılığıyla yapılması anlamına gelmektedir. Nitekim sembolik siyaset çalışmalarının temel iddialarından biri; siyasal davranışı bireysel çıkarların değil, duygu yüklü sembollerin belirlediğidir. Gerçekten de siyasette sembollerin kullanımının temel işlevi, insanlarda belirli bir duygu durumu yaratmak olarak görülmektedir. Siyasal iktidarlar tarafından seçilen ve kullanıma dâhil edilen semboller, belli değerlere ve fikirlere gönderme yaparak insanların eyleme kapasitesini arttırmakta ve onları mobilize edebilmektedir (Tokdoğan, 2018, s.38). Anılan bu durum, daha çok siyasal değişim dönemlerinde görülmektedir. Bu dönemlerde ülkeler, ulusal kültür ve değerler yönünden yeni bir inşâ sürecine veya yeniden bir revizyona kendilerini tabi kılabilmişlerdir. Bunu da daha çok tarih, dil, din ve kültür üzerinden yapmaktadırlar. Dolayısıyla kurucu/kurulu iktidarlar geçmişle bir tür pozitif veya negatif ilişki içine girebilmekte, mevcut kimliklerine meydan okuyabilmekte, geçmişi yeniden yazmaya ve geçmişin sembolik inşâsını yeniden dönüştürmeye yönelebilmektedirler. Birer sembolik siyaset aracı olarak ritüeller ve mitler, tam da bu noktada devreye girmektedirler. Bunun da birkaç nedeni vardır. Birincisi, farklı kültürel unsurların çeşitli birleşimleri cemaat, grup ve kurumlar arasındaki ilişkileri tanımlayıp meşrulaştırarak, toplumsal yapıların ve kültürlerin şekillendirilmesinde hayati bir rol oynayabilmeleridir. Bu sayede söz konusu unsurlar, kriz ve hızlı değişim dönemlerinde, birliği değilse de ortak bilinci bir dereceye kadar temin edebilmektedir. İkincisi, aynı kültürel unsurların her topluluğun kendi üyelerini diğer topluluklardan dil, din, âdet ve kurumlar açısından ayırt edilmesini sağlayabilmeleridir. Üçüncüsü ise; paylaşılan değer, hatıra, ritüel ve geleneklerin topluluğun önceki nesillerle bir devamlılık hissine sahip olmasına yardımcı olabilmeleridir (Smith, 2017, s.40). Dolayısıyla geçmiş ya da tarih yeniden kurgulanarak ritüellere dayanak oluşturabildiği gibi, ritüeller de mitlerin, tarihsel hafızanın dolaşıma girip yayılması için kuvvetli bir mekanizma olarak iş görebilmektedirler. Bu şekilde ritüeller aracılığıyla, bir siyasal topluluğun birlik tahayyülünü oluşturan ortak duygular ve fikirler güçlendirilebilmektedir. Modern dönemin başlangıç yıllarındaki genel kanının aksine, siyaset yalnızca rasyonel tercihlerle değil hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin ihtiyaç duyduğu halet-i ruhiyeleri yaratma ve sürdürme işleviyle hareket etmektedir. Bu halet-i ruhiyelerin yaratılmasının en temel aracını ise ortak duygular ve onları resmeden siyasal semboller teşkil etmektedir. Duygularla donatılan sembollerin bazıları akla yatkın olabilirken, bazıları hayali ya da bilinçli bir fantezi olabilir. Her iki durumda da siyasal gerçeklik semboller aracılığıyla yaratılmaktadır. Zira siyaset kendini kitlelere sembollerle açmakta ve kitleler de sembellere yaptıkları duygusal yatırım aracılığıyla geçmişi, bugünü ve geleceği anlamlandırıp, bir çeşit sembolik kültürlenmeyle mensubiyet duygusunu inşâ edebilmektedirler (Kalyoncu-Yücel, 2019, s.254-255). Dolayısıyla sembolik kültürlenme; etnik hatıra, değer, mit ve geleneklerden oluşan çok geniş bir yelpazeyi kapsayabilmektedir. Bu kapsam içindeki unsurların çoğu yerel kökenli olmakla birlikte, özellikle devlet veya uzman seçkinler tarafından desteklendiği takdirde, ortak sembolik servet veya mirasın bir parçası olarak benimsenip uyarlanabilmektedir. Bu amaçla siyasal otoriteler kolektif hafızayı biçimlendirmek ve kolektif duygular yaratmak için sembollerin kamusal alana yayılımını her zaman için sağlamaya çalışırlar. Çünkü sembollerin toplumsal ve kültürel alanda yoğun biçimde dolaşıma girmesi, “duygusal buluşma” dediğimiz süreci getirmektedir. Ulusun üyeleri arasında gezinen ve birer duygu unsuru olan semboller, kültürel alanda ve gündelik yaşam pratiklerinde görünürlük kazandıkça, duygusal buluşma süreci de gerçekleşmektedir (Tokdoğan, 2018, s.42). Haliyle siyasal alanı yalnızca materyalist ve rasyonalist düşünme kalıplarıyla ele alarak siyaset yapma tarzı, günümüzde artık mümkün olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

Türk Ulusal Kimliği: Gelişmeler ve Farklılaşmalar

19. yüzyılda modern ulusalcı hareketlerin hemen hepsinin sembollerle çeşitli düzeylerde ilişki kurmakla birlikte, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle, duyguların ulusal kimlik inşasının temel bir belirleyeni olarak ele alınmasını ihmal ettiklerini görüyoruz. Oysa Antony Smith ulusal kimliği; bir topluluktaki bireylerin özdeşleşecekleri, aidiyet hissi duyacakları, onları bir arada tutacak ortak bir anlayış, emel ve fikirler oluşturduğu zaman anlamlı bir kategori olarak ele alınabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla modern çağda değişimin hızı göz önüne alındığında, hiçbir toplumun değişim baskılarına direnemediği ve bunun sonucunda toplumu bir arada tutacak ulusal kimlik ve aidiyet duygusuyla ilgili birçok unsuru revize etmek durumunda kaldığı ve yeni unsurları ilave ettiği görülmektedir. Gerçekten de “ulusal kimlik” konusunda yapılan tartışmalar, tüm katılımcılar arasında ulusal bilinç düzeyini artırmaya yardımcı olmaktadır. Çünkü tüm tarafları, ulusal tarihin önemine ve ulusal kader hakkındaki muhalif görüşlerin faydasına odaklanmaya zorlamaktadır. Bu görüşler, çoğu zaman zıtlık içinde olan yapıları vasıtasıyla, ulusal cemaatin üyelerini “kim olunduğuna” ve “varlığın hangi amaca hizmet ettiğine” dair temel sorularla da karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla ulusal kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır ki, bu da onu toplumsal düzen ve dayanışmanın tesisi bakımından temel referans noktası haline getirmektedir. Zira millet tanımı gereği mitleri ve anıları olan teritoryal bir topluluk olarak ifade edilmektedir. Etni ile arasındaki fark; etni de bir ülke ile bağ sadece tarihi ve sembolik kalabilirken, millette bu bağ fiziki ve fiili bir boyut kazanabilmesidir (Yücel, 2018, s.79). Çünkü milletlerin ülkeleri vardır. Dolayısıyla teritoryal bir yurda dair ortak mit ve anılar olmaksızın milletleri kavramak, anlamak imkânsızdır. Buradan hareketle Türkiye'ye bakıldığında; Türkiye'de ulusal kimlik inşasının rengini daha çok içinde bulunduğu bağlamdan aldığı görülmektedir. Nitekim çeşitli tarihsel ve siyasal gelişmelerin etkisiyle dönem dönem ulusal kimliğin muhtevisiyatına eklemeler ve çıkarmalar yapıldığı; ulusal kimliğinin Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze kadar değişiklikler yaşadığı ve esnek bir yapı arz ettiği izlenmektedir.

Ulusal kimlik bağlamında ilk olarak “Osmanlılık” olarak gelişen aidiyet oluşturma duygusu, Osmanlının son döneminde kültürel çoğulculuk vizyonu ekseninde uzun vadede farklılıkları tek potada eritme gayesiyle, modern vatandaşlık esası üzerinden yeni bir rasyonalist yönetme tekniği olarak karşımıza çıkmıştır. Rasyonalist bakış açısıyla modernlik bu dönemde güçlü bir sembolik sermaye olarak Osmanlıcılığın bir ideali haline gelmiştir. Burada kültürel çoğulculuk ekseninde farklılıkları bir araya getirme amacıyla hareket edildiğinden, İslam öngörülen yeni kimlik içerisindeki yerini tam olarak bulamamıştır. Çünkü Osmanlılık kimliği, Tanzimat ricali tarafından yukarıdan aşağıya doğru, çok etnili unsurları kaynaştıracak bir sosyo-politik bağ olarak görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlıcılığı çok etnili yapıların ortaya çıkardığı sorunları çözmeye dönük toplum temelli bir ulusal kimlik inşasından çok, devlet merkezli sosyo-politik bir kimlik olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bu durumundan ötürü Osmanlı kimliği son derece yapay kalmıştı. Zira kimliği güncel hayatta rasyonalize edecek ve siyasal alana taşıyacak süreçler oluşmamıştı. Süleyman S. Ögün'ün ifadesiyle; Osmanlının son döneminde baş gösteren farklı etnik unsurların ulusal kimlik taleplerini kucaklamaya dayalı siyasi bir kimlik olarak ileri sürülen Osmanlılık, ulusal bir kimlik değildir; zaten bu iddiayla da ortaya çıkmamıştır (Ögün, 1998, s.25).

Osmanlılık fikrinin rasyonalist bir devlet projesi olarak, toplumla duygusal buluşma ve yerleşiklik kazanamadığından, bu kez imparatorluğun baskın kimlik bileşenlerinden biri olan İslam ön plana çıkarılmıştır. Aynen Osmanlılık kimliği gibi, “İslamcılık” da rasyonel bir devlet projesi olarak ortaya çıkmış ve din üzerinden kurulması istenen duygusal buluşma ve aidiyet yine sağlanamamıştır. Zira Arnavut ve Arap isyanlarıyla, İslamcılık yaklaşımından umulan sonuçlar elde edilememiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrası dönemde din temelli bir ulusal kimlik arayışından uzaklaşarak, soy temelli “Türkçülük” yaklaşımı çerçevesinde ulusal kimlik oluşumuna geçilmiştir. Ancak bu dönemdeki Türkçülük yaklaşımının bileşenleri, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte dolaşıma sokulan Türkçülük yaklaşımının bileşenlerinden farklıdır. Osmanlı'nın son dönemindeki Türklük anlayışı; Ziya Gökalp'in ifadesiyle; Türkleşmek,

İslamlaşmak ve Muasırlaşmak üzerine kuruluyken, Cumhuriyet’le birlikte Türklük inşâsı seküler temelde, yani İslam ötelenerek, Türkleşmek ve Muasırlaşmak üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte Türk ulusal kimliğine daha seküler bir vizyon kazandırılarak uygulamaya konulması, duygusal buluşma yönünden sonraki zamanlarda sorunlar oluşturmuştur.

Cumhuriyet’in kuruluş aşaması olan tek parti dönemine bakıldığında, her ne kadar farklı unsurlar üzerinden yürütülse de kimlik inşâsı yine rasyonalist bir devlet projesi olarak gündeme gelmiştir. Buna göre, kalkınmacı ve dayanışmacı bir Cumhuriyet için; İslam öncesi Türk tarihini işaret eden bir ulusçuluk, bireyselleştirilmiş ve İslam medeniyeti ile bağları kopartılmış vicdan temelli bir Müslümanlık; Batı aydınlanmasının pozitivist değerleri, yüksek Batı sanatı, onu dengeleyen dini öğelerden arındırılmış Anadolu folk kültürü ve kapitalizm ürünü Batılı yaşam tarzları gibi unsurlar, ideal vatandaşı tanımlayacak öğeler olarak öne çıkarılmıştır. Bu noktada halkın eşit vatandaşlardan oluşan siyasi bir topluluğa sağlıklı şekilde ulaşabilmesi için yüzyılların eklentilerinden arınması gerekli görülmüştür. Bu amaçla halkı ilgi odağı haline getirmek ve kitleleri ulusal değer ve mitlerle yeniden eğitmek suretiyle; halka sivil, toplumsal ve siyasi haklar vererek farklı etnik kökenlerden oluşan üyeleri yasal yurttaşlar haline dönüştürmek öne çıkarılmıştır (Smith, 1994, s.107). Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki bu kimlik tahayyülü, bir yandan özcü bir nitelik sergilerken; diğer yandan vatandaşlık bağıyla belirlenen siyasi ve hukuki bir kimlik görünümüne de sahiptir. Bununla birlikte Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, ülkeyi siyasi ve toplumsal düzen açısından baştan aşağı yeniden yapılandırma çalışmalarında; laiklik ve ulus devlet temelinde siyasi yapılanma arayışlarında bulunmuş, Osmanlı-İslam geleneğini “karanlık çağ” olarak niteleyerek, onu tarih öğretiminin dışında tutmuştur. Bu şekilde Türk ulusal kimliğinin ötekisi Osmanlı olarak sunulmuş, milletin duygusal buluşma noktasında sorunların ortaya çıkmasına neden olunmuştur. Özellikle resmi ve toplumsal düzlemde İslami gündelik pratiklerle bağlantıların koparılmasıyla, Cumhuriyet yönetimi yüzünü tamamen Batı’ya çevirmiştir. Bu amaçla 1930’lı yıllarda Türk Tarih Kurumu vasıtasıyla yeni bir tarih ve mitoloji geliştirme çalışmaları yapılarak, Osmanlı tarihi ve kültürünü yok sayan, onun yerine İslam öncesi Orta Asya ve Anadolu merkezli “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” gibi bir geçmiş anlatısı ile Osmanlı ve İslam geçmişi, Batılı idealler çerçevesinde dizayn edilen yeni kimliğin karşıtı ve ötekisi olarak sabitlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet’in ilk dönem Türkçü tarih yazımı; Müslüman, Arap-İran kültürüne uzak, kozmopolit Osmanlı kültürünün reddi üzerine kurulu rasyonalist ulusal bir anlayışa dayalı olarak inşâ edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar hatırlamanın asla mümkün olmayacağı bağlantılar üzerinden yürütüldüğünden, Tek Parti Dönemi içindeki kültür çalışmaları, genelde unutmak ve unutturmaktan yana olmuştur (Öğün, 1998, s.33). Haliyle Kurtuluş Savaşı sürecinde halkın dini değerleriyle uyumlu bir profil arz eden Cumhuriyet projesi, savaş sonrasında yeni yörüngesine paralel olacak şekilde kültürel alanla (halk) politik alan (laikçi, Batıcı seçkinler) arasındaki mesafenin açılmasını sağladığı gibi, bir gerilim de doğurmuştur. Zira Cumhuriyet; önce Osmanlılığı, bir süre sonra da Müslümanlığı dışlayan yeni bir ulusal kimlik inşâ etme arayışına girişmiştir. İnşâ edilmeye çalışılan kimlik eski-yeni, geleneksel-modern, Osmanlı-Türk gibi karşıtlıklar üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Türklerle Doğu kimliği arasındaki bağlantıyı koparmak, Şarkiyatçılığın Doğulu kimliğe yakıştırdığı bütün olumsuzlukları Osmanlı-İslam geçmişine atfetmek çabaları, daha çok yeni ulusal kimliği şarkiyatçı söylemden muaf tutmak içindir. Nitekim Türkler dışındaki Doğulu halklara bakış Şarkiyatçı söylemle tamamen uyumludur. Türkler konusunda ise; Şarkiyatçı anlayışa karşı mücadele bayrağı açılmış, Türklüğün Batılı Şarkiyatçılar tarafından Doğululukla ilişkilendirilmesi, adeta ulusal haysiyetimize yöneltilmiş bir saldırı olarak görülmüştür. Türkleri uzak geçmişlerinde Batı gelişme çizgisinin ortağı, hatta kaynağı haline getiren tarih tezleri; aynı zamanda bir cevap olarak düşünülmüş ve bu zamandaki Türklük, Osmanlı-İslam geçmişine karşıt, Batıyla uyumlu bir kimlik olarak yeniden inşâ edilmeye çalışılmıştır (Ayas, 2014, s.68). Dolayısıyla yeni ulusal kimliğin inşâsı, Osmanlı-İslam geçmişiyle ilişkilendirilen ve kurumsal, kültürel, toplumsal ve gündelik hafızanın bileşenlerinden pek çok unsurun unutulması veya unutturulması üzerinden ilerlemiştir. Smith’in ifadesiyle; halkı saflaştırmak ve etkin hale getirmek için etnik geçmişten kaynaklanan numunelere ihtiyaç duyulmakta ve bu şekilde

toplumun şanlı geçmişi yeniden canlandırılabilir. (Smith, 1994, s.109). Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı-İslam geçmişi atlanarak, İslam öncesi döneme geri dönüş arayışları önemsizdir. Ancak İslami dönem Türk tarihinin yok sayılmasının taban nezdinde yarattığı bir travma söz konusu olmuştur ki, bunun izleri günümüzde hala görülebilmektedir.

Bütün bu süreç bize Türkiye'de ulus devletinin kuruluş sürecinde dönemin anlayışına uygun benimsenen modernlik anlayışının oldukça idealize edildiğini göstermektedir. Ancak bu modernlik idealinin sınırları net olarak çizilemediği için içeriği muğlak kalmış ve sonraki süreçlerde de sürekli dönüşmüştür. Nitekim Türkiye'de ulusalcılığın laik bir çerçevede siyasi proje olarak başladığı ve daha sonra dinselleştirildiği çok sık vurgulanmaktadır. Bu durum bize siyasal alanla ulusal alan arasındaki mücadelenin devam ettiğini ve ortak bir duygusal buluşmanın hala gerçekleşmediğini göstermektedir. Benzer durum, süreçler farklı olsa da Fransa ve Almanya içinde geçerlidir. Fransa'daki mücadelede Fransız Devrimi'nin ilkeleriyle özdeş olan Fransız devleti (siyasal alan) önde götürülürken, Almanya'da ise tersi olmuş ve ulus, devlet karşısında öne çıkarılmıştır. Türkiye'de, daha önce de ifade edildiği üzere, bu mücadele tamamlanmış olmadığından, değişik dönemlerdeki popülist politikalar bağlamında, dönem dönem farklı durumlar ortaya çıkmıştır (Öğün, 1998, s.36). Nitekim siyasal alanla ulusal alan arasındaki gerilimle ilgili tepkilerin -diğer bir ifadeyle modernlik idealinin içeriğine yönelik kırılmaların- ilki, teknik ve ekonomik gelişmelerin (kapitalistleşmenin) modernliğin temel belirleyicilerinden biri haline geldiği Demokrat Parti (DP) döneminde gerçekleşmiştir. Evrensel medeniyeti temsil ettiği düşünülen Fransa, modernlik referansı olarak II. Dünya Savaşı sonrasında popülerliğini kaybetmiş, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Menderes döneminde yeni modernlik idolü haline gelmiştir.

İkinci bir kırılma ise; 1980 darbesini takiben, darbe hükümetinin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığını da yapmış olan Turgut Özal'ın kurduğu ve iktidara taşıdığı Anavatan Partisi döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye hızlı bir ekonomik liberalleşme sürecine girmiştir. Bu zamanda liberal ekonomi taraftarlığı, tüketim eğilimi ve küresel eğilimlerin bazı yerel unsurlarla sentezi, dönemin modernlik anlayışının önemli unsurları haline gelmiştir. Modernlik idealinin içeriğinde yaşanan bu değişim, ulus devlet alanında sahaya girmek fakat bunu İslami sermayesi ile yapmak isteyenlerin ulaşabilecekleri bir ideal haline gelmiştir. Bu durumun Turgut Özal'ın ANAP'ından sonraki dönemde en başarılı uygulaması, AK Parti iktidarları döneminde olacaktır.

Yeni Osmanlılığın Hazırlık Dönemi

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda değişen siyasal konjonktürün de etkisiyle; Türkiye'de devlet siyasal sistem değişikliğine giderek, tek partili yönetim yapısından çok partili bir yönetim yapısına geçiş yapmıştır. Bu Türk siyasal hayatı için çok önemli bir değişikliktir. Zira bu değişiklikle siyaset; devlet temelli bir konumdan toplum temelli bir konuma geçiş yapmıştır. Siyasal iktidar için halkın belirleyici bir unsur olarak öne çıkmasıyla, devlet ve toplum kaynaşması açısından duygusal buluşma önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum dayatmacı ya da tepeden inme siyaset etme biçiminden uzaklaşmak demektir. DP'nin 1950 yılında iktidara gelişiyle birlikte, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca bastırılan yakın geçmişe, yani Osmanlıya, yeniden ilgi duyulmaya başlanmıştır. Tek parti döneminin laik-otoriter iktidarı ile halk arasındaki gerilimin aksine, "Yeter söz milletindir" sloganı doğrultusunda halkın siyasette belirleyici bir unsur olarak önem kazanmasına paralel devlet-toplum yakınlaşması gerçekleşmeye başlamıştır. Cumhuriyetçi ulusal kimlik tanımına karşılık, DP'nin iktidarı zamanında gerek yerel İslami gelenekler gerekse yakın geçmiş olarak Osmanlı ruhunun yeniden canlanma çabalarına, yani demokratik siyasetle alternatif bir ulusal kimlik kurgusu ve söylemi inşa edilmesine tanık olunmaktaydı. Nitekim DP döneminde tarih kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ve onun siyasal-toplumsal sistemine daha geniş yer verilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde "din bir vicdan işidir" söylemiyle bastırılan, Tek Parti Dönemi'ni zorunlu bir suskunluk içinde geçiren dini düşüncenin ve hayatın 1940'ların sonunda başlayan canlanması, 1950'ler boyunca artarak devam etmiştir.

DP döneminde Osmanlı geçmişinin yeniden canlanmasının/hatırlanmasının yarattığı duygusal miras, Cumhuriyet'in kurucu partisine muhalif olarak sonradan siyaset sahnesine çıkacak sağ partiler tarafından her dönem sahiplenilecektir. Bu duygusal miras sadece devletin kurucu partisinden değil, 1960'lar boyunca yükselişe geçen sol siyasal dalganın da karşısında olmuştur. Toplum temelli siyasetin giderek yerleşmesiyle, Türkiye şartlarında bu alanı daha iyi temsil eden sağ siyasal pozisyonun, ancak Osmanlı-İslam geçmişini ve ruhunu, bu ruha eşlik eden duyguyu geri getirmekle güçlenebileceği fikri de bu süreci hızlandırmıştır. Nitekim 1960-1980 arasındaki yirmi yıllık dönemde genelde sağ partiler Batıcı ve sol siyasetle baş etme yöntemini Osmanlı-İslam geçmişini yeniden sahiplenmekte görmüşlerdir.

1950 ile 1980 arasına uzanan otuz yıllık dönemde, Cumhuriyet'in katı ulusal kimlik kurgusu, gerek Osmanlı-İslam geçmişini sahiplenmekte ısrar eden entellektüellerin, gerekse siyasal alanda ilk kez kendisini ifade alanı bulan İslami geleneğin eleştirileri aracılığıyla bir nebze aşınmıştır. Bu eleştiriler, ilerleyen yıllarda ortaya atılacak alternatif ulusal kimlik kurgularının siyasal ve toplumsal alanda karşılık bulması ve Osmanlı geçmişi anlatısının siyasal jargonun başat unsurlarından biri haline gelmesinin zeminini oluşturması bakımından önemli olmuştur. Diğer bir ifadeyle 1950 ile 1980 arası, Osmanlı-İslam geçmişine tarihsel söylem içindeki yerini geri verme ve onu Türk ulusal kimliğinin temel bir bileşeni kılma çalışmalarının olduğu dönem olmuştur. DP döneminde Cumhuriyet rejimine yönelik ortaya konulan tüm bu eleştiri noktaları, Türkiye'nin sonraki yıllarında da siyasal söyleme kuvvetli bir biçimde etki ederek Yeni Osmanlıcı anlatının omurgasını oluşturacaktır.

Yeni Osmanlıcılığın Toplumsallaşma Dönemi

1980'li yıllara kadar siyasal alanda daha ziyade pragmatik ve duygusal saiklerle sahiplenilen ve mütemadiyen yeniden canlandırılması istenen Osmanlıcı romantizm, ilk kez 1980'li yıllarda tek başına güçlü bir siyasal anlatı olarak dile gelmeye başlamıştır. Genel olarak 1980'li yıllar, Türkiye'nin hem iç siyaseti hem de dış ilişkileri bakımından yeniden biçimlendiği bir dönem olmuştur. 12 Eylül askeri darbesini yapanların resmi anlayış olarak Türk-İslam-Atatürkçülük sentezini benimsemesi, din olarak İslam'ın resmi alanda ulusal kimlik içerisinde yer edinmesi açısından önemliydi. Burada din olarak İslam; 12 Eylül 1980 darbecilerine hem toplumsal alanda aradığı meşruiyeti sağlamak, hem de ayrılıkçı terör hareketlerine karşı kaynaştırıcı ve koruyucu bir faktör olarak gündeme gelmesiyle yeniden değer kazanmıştır. Bu şekilde din, dönem içerisinde devletin hizmetinde olan ve ulusal birliğin tanımlayıcı bir unsuru haline gelmiştir (White, 2013, s.113). Aynı zamanda 1980'li yıllar genel olarak uluslararası alanda ideolojik büyük anlatıların çöküşe, dini hareketlerinde yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Bu zamana kadar modern kültür, insanlığın benzersiz milletlere ayrıldığını, siyasi gücün millete ait olduğunu, insanın özgür olabilmek için bir milletin mensubu olması gerektiğine dair inancı Tanrı'ya referansla değil, insana referansla yaptığı ve bunun da ancak seküler bir ideolojiyle mümkün olabileceği anlayışını öne çıkarmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde gelişen ulusalcı anlayışın başlıca hedefleri; özerklik, birlik, kimlik ve bireysellik olarak öne çıkmış, bunun da ilahi müdahaleyle değil, kendini bunlardan özgürleştirmekle sağlanabileceğine işaret etmekteydi. Nitekim milletin doğal sınırları içindeki bütünlüğü, halkın egemenliği ve kendi kaderini tayini ile milletin dilinin ve toplumsal kültürünün eşsiz bir doktrin olarak ilk kez ilan edildiği Fransa'nın Jakoben liderleri, radikal düzeyde seküler olan ulusalcı anlayışlarını Hıristiyanlıktan uzaklaşmayla oluşturmuşlardı. Bu anlayış doğrultusunda Fransa yalnızca ulusalcı devrimini zorla yaymakla kalmamış, sonraki iki yüzyıl boyunca dünyanın yeni kurulan çoğu ulusları tarafından da örnek alınmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra dini alanın yeniden yükselişe geçtiğine şahit olmaktayız. Müslüman ülkeler, Hindistan, Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinin yanı sıra Kuzey Amerika'da da geleneksel dini liderler, seküler milliyetçilerden daha fazla milleti kucaklamaya başlamıştır.

Böyle bir durumda din artık dünyevi ve insan odaklı olup seküler bir karakter kazanmakta, fakat yine de din olduğu gerçeğinden uzaklaşmamaktadır. Bu durumda yegâne ilah millet olmakta ve din, kendi ulusal ritüellerine sahip olduğundan mit ve semboller ile yabancılarla arasına çizgi

çekmekte, bu şekilde ulusal tarih ve kadere kuvvetli bir inanç duyulmaktadır. Böyle bir anlayış içerisindeki din; geleneksel dinlerle birlikte var olabilmekte, hatta kimi zaman onlarla ittifak kurabilmekte, bununla beraber hem onlardan farklı hem de onlara karşı bir pozisyonda oluşturabilmektedir. Bu durumdaki din; iç dünyaya dair bir dindir, halkın dinidir, kült nesnesi ise ölüleri, yaşayanları ve henüz doğmamış olanları birbirine bağlayan milletin ortak kutsal duygularıdır. Bu açıdan ulusalcılık yeni ve modern gibi görünüyor olsa da aynı zamanda, geleneksel dinlerin pek çok motif, inanç ve ritüellerinin yanı sıra; vatanın kutsallığı ve liderin Mesihvari rolü gibi hususlardan da faydalanabilmektedir (Smith, 2017, s.109).

Anılan gelişmelerden ötürü 1980’li yıllardan sonra eski tarzda olmasa da dine dönük yeniden bir başvuru olup, siyasal veya ekonomik girişimler bunun üzerinden meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Nitekim Yahudi-Hıristiyan değerler kavramının ortaya atılıp dolaşıma sokulması, Rönessans’tan beri geçerli olan Batı’nın Yunan-Roma köklerine olan inancının sarsılarak yerine ikame edilmesi demektir. Diğer bir ifadeyle, Batı’nın mega kimliği, laik ve kozmopolit hümanizmi terk ederek, içeriğinin tekrar Yahudi-Hıristiyan haline getirilmesiyle, 21. yüzyılın belirleyici çatışması artık ne 19. yüzyılda başlayıp ve 20. yüzyılın iki dünya savaşında yoğunlaşan ulusalcılıklar çatışması ne de iki büyük laik ideolojinin, liberal kapitalizmin ve sosyalizmin, Soğuk Savaşı doğuran ve 20. yüzyıl sonuna kadar süren kapışmasıdır. Temel çatışma bundan böyle “hoşgörülü, şeffaf, ilerlemenin meşalesini taşıyan liberal Yahudi-Hıristiyan dünya” ile “gerici, baskıcı, kendi içine kapalı ve zalim Müslüman dünya” arasında olmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni durumla artık uygarlığın militan ideolojilerinin merkezinde dini bulmaktayız. Artık Batı’da Yahudi-Hıristiyan değerler, Doğu’da ise esas olarak İslami değerler giderek öne çıkmış bulunmaktadır (Durgun, 2019, s.64).

Uluslararası alanda yaşanan bu değişim Türkiye’yi de kapsamına almıştır. 1980 askeri darbesi sonrası tekrardan demokratik siyasal düzene geçiş ve neo-liberal iktisadi anlayışın tatbikiyle, dinsel yönelim siyaset alanında giderek daha fazla yükselişe geçtiği gibi, Anadolu’da yaşanan iktisadi ve siyasi dönüşümlerle birlikte yeni bir muhafazakâr dini yapı ortaya çıkmıştır. İç politikaya ait bu gelişmeler, 1980’li yılları Türk siyasal hayatı açısından çok önemli kılmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, bölgesel ve uluslararası gelişmelere bağlı olarak içeride yaşanan gelişmeler, dini ve unutturulmaya çalışılan İslami dönem tarihsel geçmişi canlandırarak Yeni Osmanlı söylem ve arayışları kuvvetlendirerek ortaya çıkarmış oldu. Çünkü bu dönemde gerek ekonomik gerekse toplumsal alandaki restorasyon ihtiyacı, Batıcılık ile İslami söylemi, ilerleme ile muhafazakârlığı, serbest piyasa ile devleti ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı geçmişini uzlaştırma arayışlarını gündeme getirmişti. Dolayısıyla Yeni Osmanlı anlatının 1980’li yıllardaki görünümü; iç ve dış dinamikler arasındaki etkileşimin diyalektik bir sonucu olarak pragmatik, sınırları belirsiz fakat birleştirici motife, yani bir tür ulusal aidiyet kategorisine ait ve büyüme teşvik eden bir özgüven duygusuna işaret etmekteydi (Tokdoğan, 2018, s.64). Ayrıca darbe sonrası dönemde Türkiye ağır bir ulusal kimlik bunalımıyla karşı karşıya kalmış ve ülkenin içinde bulunduğu koşullar yeni bir ulusal kimlik tanımı yapmayı zaruri kılmıştı. Radikal dini örgütlerin ve etnik hareketlerin bu yıllarda yükselişe geçmesi, kolektif düzlemde aidiyet unsurlarının ve ulusal kimlik tanımının yeniden gözden geçirilip sorgulanmasını gündeme taşımıştı. Resmi tarih anlatısının dışına itilmiş veya unutturulmuş dini, kültürel toplulukların farklı geçmişlerin yeniden keşfi, resmi bakışa alternatif toplumsal hafızaları açığa çıkararak siyasal söyleme eklemleme arayışları artmıştı. Kemalizm’in kültürel birlik, Batılılaşmacı ve laik toplum vizyonu çerçevesinde homojenleştirici siyaseti dolayısıyla ihmal ve inkâr edildiği öne sürülen toplumsal kimlikler (dini, mezhebi, etnik vs.), ilk kez ve güçlü biçimde bu dönemde yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, iç politika da uzun süredir uygulanmaya çalışılan tektipleştirici siyaset, farklılıkları öne çıkaran çoğulcu bir anlayışın benimsenmesi talebini getirerek, Osmanlı modeline geri dönme tartışmalarını, eğilimlerini de öne çıkarmıştır. Bu alanda duygusal bağlamda Osmanlı’nın geri dönüşünde etkili olmuş en önemli figürlerden biri Turgut Özal’dır. Özal gerek başbakanlığı (1983-1989), gerekse cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993), güç ve ihtişamla karakterize edilen Osmanlı geçmişini, darbe sonrası dönemde

kolektif hafızayı ve kolektif özgüveni yeniden tesis etmeye dönük bir araç olarak kullanmıştır (Korkusuz & Kutluk, 2015, s.252).

Özal'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kimlik tanımında, etnik ve dinsel unsurlar yeterince dikkate alınmadığı için toplumsal bir aidiyet sorunu ortaya çıkmıştı. Haliyle de farklı kimliklerin ifade alanı bulabileceği bir üst kimlik arayışını gerekli görmüş, bu da Özal'ı içte yeniden Osmanlılık fikrine gidecek bir çizgiyi takip etmeye yöneltmiştir. Bu bakımdan Özal dönemi Yeni Osmanlıcılığın, Osmanlı yönetimi uygulamalarını çoğulculuk ve hoşgörü perspektifinden sahiplenilen bir yorum üzerine kurulu olduğunu ifade etmek mümkündür (Kloss, 2016, s.540). Diğer bir ifadeyle, Özal dönemi Yeni Osmanlılık; Osmanlı mirasının kolektif hafızayı uyandırmak, ulusal kimliği yeniden tanımlamak ve şimdikiyi yeniden inşa etmek için siyasal düzlemde kendine ilk kez geniş yer bulduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Osmanlı geçmişinin, milletin ortak tarihine ilişkin görkemli bir anlatı olarak hatırlanması ve Osmanlı'nın çoğulcu ve hoşgörüye dayalı bir düzen olarak olumlanması, miadını doldurduğu düşünülen ve dönüştürülmesi hedeflenen Kemalizm eleştirisiyle paralel bir seyir takip etmiştir (Özkan, 2016, s.406).

Özal dönemi Yeni Osmanlılık anlatı, iç siyasette genel olarak sağ siyaset, özellikle de İslamcı siyasal kesimler aracılığıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bu zamanda Yeni Osmanlılık anlatı; içeride birleştirici ve vaat yüklü bir motifken, dış politika bağlamında artan ekonomik ilişkilerle paralel olarak genişlemeci bir siyasal vizyon olarak öne çıkmıştır. Bunda da dönemin dış politik gelişmelerinin payı büyüktür. Çünkü 1980'li yılların sonuna doğru, Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çökmesi ve ardından Sovyetler Birliği'nin dağılışı, mevcut etnik çatışmaların daha da alevlenmesine yol açtığı gibi, bu yıllar neo-liberal küresel düzene eklemlenen Türkiye açısından Kafkasya ve Orta Asya'da önemli jeopolitik fırsatlar da ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Yugoslavya'nın dağılması, Irak'ta Saddam yönetiminin zayıflaması hem Balkanlar'da hem Ortadoğu'da Türkiye'ye Müslüman toplulukların liderliğini yapabileceği fırsatı vermiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türk dış politikasının daha önceki ana eksenleri yeniden gözden geçirilerek, emperyal misyona ve Osmanlı mirasına sahip çıkılması önemsenmiştir. Bu amaçla Misak-ı Milli'nin yorumlanış biçimi ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi ve Batıcılık gibi yönelimler, statükoculuk olarak eleştiriyeye tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerle öne çıkarılmak istenen, Türkiye'nin kendi gücünün farkına varması ve uluslararası alandaki potansiyelini kullanmasıydı. Bununla birlikte Osmanlı mirasına sahip çıkılmakla mümkün olacağına inanılmaktaydı. Zira 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında dışarıda meydana gelen gelişmeler, diğer bir ifadeyle geçmişte Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan ülkelerin uluslararası siyasetin gündemine oturmasıyla, Osmanlı bakiyesi ve ana mirasçısı olan Türk halkında kaçınılmaz bir biçimde Osmanlı nostaljisinin toplumsal hafızada güçlenmesini getirmiştir (Çalık, 1992, s.57). Nitekim Özal, 18 Şubat 1993 günü Taksim Meydanı'nda düzenlenen Bosna Hersek Mitingi'nde yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki emperyal medeniyetin varisi olduğunu, ülkenin önünde "hacet kapılarının" açıldığını, 21. yüzyılın Türk asrı olacağını ifade ederek, böyle bir fırsatın 400 yılda bir geleceğini ve Balkanlar'dan başlayarak Kuzey Irak ve Suriye'de dâhil olmak üzere Adriyatik'e kadar uzanan bölge de Türkiye'nin etki alanını yaratması gerektiğini ileri sürmüştür (Türkiye Günlüğü, 1993, s.9). Bu bakış açısından hareketle, Özal dönemi dış politik anlayışın Osmanlı emperyal geçmişine dönük arzuya referansla kurulduğunu söylemek mümkündür.

Aslına bakılırsa Özal dönemini Yeni Osmanlılık anlatı açısından önemli kılan temel unsur, seksen yıldır devlet söyleminde üzeri örtülen, kendine yer bulamayan ama hissedilen, bilinen ve dillendirilmeyen bir geçmiş özleminin yeniden uyanışıdır. Bu özlem beraberinde bir tür duyu iklimi değişikliğini de getirmiştir. Bu şekilde 1980'li yıllarda Osmanlı geçmişi sadece hatırlanmakla kalmadı, şimdiye ve geleceğe yönelik bir umutta yaratmış oldu. Nitekim dış politika bağlamında bu zamana kadar çok önemsenmeyen eski Osmanlı coğrafyası, tekrar ülkenin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Özal döneminde ilk kez kuvvetli bir biçimde dile gelen Yeni Osmanlılık anlatı, ayrıca Cumhuriyet'le yüzleşme ve hesaplaşma girişimlerinin devlet düzleminde gerçekleşmesine vesile olmuştur. Uzun yıllar boyunca belli belirsiz görünüp kaybolan bu

görkemli geçmiş anlatısının, 1980’li yıllarda yoğun bir biçimde dile getirilip ulusal kimliğin bir bileşeni olarak tedavüle sokulması, sonraki zamanlarda bu anlatının giderek daha da güçlenmesine yol açmıştır. Ancak Özal’ın öncülük ettiği Yeni Osmanlıcı anlatı, onun 1993 yılında ani ölümüyle birlikte bir ara rafa kaldırılmıştır. Bu dönemde ülke içerisinde PKK sorunu gerekçe gösterilerek, laikçi siyaset görünümündeki anti demokratik uygulamalar yeniden siyasetin merkezine oturmuştur. Özellikle 1990’ların ikinci yarısında Refah Partisi-RP’nin iktidara gelmesiyle, Özal döneminde canlanan Yeni Osmanlıcı anlatının Millî Görüş çevreleri tarafından daha da İslamileştirilerek programa alınması, alttan altta işleyen Kemalizmle hesaplaşma arzuları, RP döneminde otoriter laik siyaset anlayışının güç kazanmasına yol açmıştır. Her ne kadar RP döneminde Özal’ın Yeni Osmanlıcı vizyonunun İslami rengi daha çok öne çıkarılmış olsa da RP’nin Yeni Osmanlıcılığı’nın Özal’inkinden esas farkı, aynı zamanda rövanşizmi de içermiş olmasıdır. Nitekim 1990’ların ikinci yarısında RP’nin öncülüğünde ülkenin Osmanlı-İslam geçmişinin yeniden hatırlanması için ilk kez seküler Cumhuriyet törenlerine alternatif resmî törenler organize edilmesine tanık olmaktadır. Özellikle şehir olarak İstanbul, Yeni Osmanlıcılık vizyonu içinde bir sembol olarak Türklerin Osmanlı-İslam geçmişinin yuvası ve İslami tonu baskın olacak biçimde, Cumhuriyet’in Ankara’sına karşı yeniden kimliklendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İstanbul’un fethi kutlamalarının yeniden fetih şiarıyla gerçekleştirilmesinin, sadece Türkiye bağlamında değil, bütün İslam devletlerini kapsayacak şekilde genişletilmesiyle, Osmanlı mirası ve Cumhuriyet’in kurucu kültürel öğeleri arasında açıktan bir karşı çıkışın yürütülmeye başlandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Tokdoğan, 2018, s.71). Kısaca RP anlayışı nezdinde köklerini Osmanlı geçmişinde bulan din, Türkiye’nin gerçek ulusal kültürü olarak sunulmuş ve bu çizgide bir ulusal kalkınma tahayyül edilmiştir.

Bu farklılıklara rağmen RP döneminin Yeni Osmanlıcılığı, dış siyaset bağlamında “Lider Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye” gibi sloganların çağrıştırdığı emperyal vizyon yönünden Özal dönemiyle benzerlikler taşımaktadır. Ancak bu benzerlikler yanında, dış siyaset alanında da farklılaşmalar vardır. Zira Millî Görüş hareketinin kurucu lideri ve RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan; Türkiye’nin Cumhuriyet’le birlikte yüzünü Batı’ya dönmesini siyasi hayatı boyunca hep eleştirmiş, İslam NATO’su, İslam Dınarı, İslam Birleşmiş Milletleri gibi projeler öne sürerek, dış politika vizyonunun da Batı yerine İran, Malezya ve Libya gibi Müslüman ülkelerle işbirliği yapmayı önermiştir. Bu bakımdan Özal’dan farklı olarak Erbakan’ın dış politik bağlamdaki Yeni Osmanlıcılığı, küresel stratejinin bir parçası olarak değil, neo-liberal küresel düzene karşı çıkan bir hareket olarak daha çok karakterize olmaktadır. Bu dış politik vizyonun ideolojik ve düşünsel arka planını Osmanlı’nın cihan hâkimiyeti anlayışı oluşturmaktadır. Bu şekilde Türkiye’nin devlet olarak yüzünü Batı yerine Doğu’ya dönerek yeniden Müslüman ülkelerin lideri olması yönündeki emperyal arzu öne çıkarılmaktaydı. Ancak RP’nin 28 Şubat 1997’de postmodern darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasıyla, 2002’ye kadar din ve Osmanlı geçmişine duyulan yakınlıkta duraklama olmuştur. Yine Özal döneminde iç siyasette bir kültürel çoğulculuk formülü olarak gündeme gelen Yeni Osmanlıcılık üzerindeki genel ilgi dağılmıştır. Bununla beraber 28 Şubat süreci, birçok yönden Türkiye’deki İslamcı kesimler ve Yeni Osmanlıcı arayış ve pratikler açısından yeni bir dönemin başlangıcı için de bir başka hazırlığın başlatıcısı olmuştur. Bu zamanda RP; “laikliğe karşı eylemlerin odağı olma” iddiasıyla mahkeme kararıyla kapatılmış, yerine kurulan Fazilet Partisi’de kısa sürede benzer gerekçelerle aynı akıbete uğratılmıştır. Bundan sonraki süreçte Millî Görüş çizgisi içerisinde gelenekçiler-yenilikçiler çatışması siyasi ayrılığa sebebiyet vermiş; gelenekselciler Saadet Partisi (SP) olarak varlığına devam ederken, yenilikçiler de başka bir oluşuma giderek Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) altında toplanmıştır.

Yeni Osmanlıcılığın Devletleşme Süreci

Millî Görüş Hareketi içinde tarihsel kırılma ve kopuş yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. SP’den farklı bir oluşum olarak AK Parti siyasal kimliğini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayarak iktidara gelmiştir. AK Parti; dindar olduklarını gizlemeyen Müslüman siyasetçilerce

yönetilmesine rağmen İslamcı olmadığını, Türkiye'nin geniş ve farklı seçim bölgelerine hitap eden merkez sağ bir muhafazakâr parti olduğu iddiasında olmuştur. Özellikle ekonominin dünyaya açılmasıyla birlikte AK Parti dönemi içerisinde bilinçli Müslüman olmak, modern ve bireysel düşünen biri olmak anlamına gelmekteydi. Dindarlık alanındaki bu farklılaşmaların yanı sıra, daha önce çok partili siyasal hayata geçişle cılız bir şekilde başlayan Osmanlı nostaljisi, AK Parti'nin 2002'deki iktidarından sonra giderek daha yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Nitekim 2002 seçim sonuçlarından sonra İslamcı siyasi görüş, küresel ümmet fikrine daha az önem vermeye, bunun yerine Osmanlı zamanında olduğu gibi, Müslüman ülkelerle Türkiye'nin lider pozisyonunda olduğu bir ilişki kurmaya dönük yaklaşımı öne çıkarmıştır. Böyle bir yaklaşım içerisinde din ya da İslam, mevcut sistemi değiştirerek yerine şeriat getirmeye yönelik bir ideolojik pozisyon olarak değil, siyasetçilerin işlerine etik değer katan bir unsur olarak tabloya dâhil edilmiştir. Müslümanın iç dünyasına yönelik dini bir anlayış, siyasal hedef ve eylem arayışlarını öteleyerek bireysel Müslümanlık anlayışını öne çıkarmış, çoğulcu bir İslami kamusal alan söylemi baskın bir konuma gelmiştir. Özetle, İslami kimliğin kişiselleştirilmesi, Türk medeniyetine ve Müslüman inancına dayanan yeni bir ulus anlayışı getirmiştir (White, 2013, s.83) Yeni bir ulus anlayışı aynı zamanda geçmiş dönemdeki Osmanlı ile ilgili siyasal tartışmaları daha güçlü bir şekilde kamuoyunun gündemine taşımıştır. Nitekim bu dönemde Osmanlı-İslam düşüncesine ilişkin Tek Parti Dönemi'ne yönelik eleştiriler genelde dört dayanak üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, Türkiye tarihinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında bir kopuş olarak kurgulanmasıdır ki, bu durum eleştiri konusu yapılmıştır. İkinci olarak Cumhuriyet elitlerinin modernite algısıyla, Batı ve Batılılaşma arasında tahayyül ettikleri yakın ilişkinin aslında Türkiye tarihini sekteye uğratan ve güçten düşüren bir bakış açısı olduğu değerlendirmesidir. Üçüncü olarak, bu durumdan kurtulmak için dinden uzaklaşmak yahut Batılılaşmayı yüceltmekle değil, bizi birbirimize sıkı sıkıya bağlayan ortak vatan ve tarih bilincinin güçlendirilmesiyle sağlanabileceğinin ifade edilmesidir. Son olarak bu dönemin öncülerinin, kendilerini Osmanlı dönemindeki öncülerinden Türklük kimliğini benimseyerek ayırmalarıdır. Ancak resmî ideolojinin savunucularından farklı olarak; Türklüğün Osmanlı'daki kültürel köklerini (özel olarak İslam'ı) tanıyıp sahiplenmeleriyle ayrılmaktadırlar. Bu durum en güzel Necip Fazıl'ın "Bizim için Türk, Müslümanca Türktür" sözünde billurlaşmaktadır (Tokdoğan, 2018, s.60). Nitekim AK Parti'nin genel başkanı, başbakan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan konuşmalarında sık sık Necip Fazıl, Mehmet Akif Ersoy, Arif Nihat Asya gibi sağ muhafazakâr kesimin önemli düşünürlerine referans yaparak, bu söylemi ve Osmanlı duygusallığını öne çıkarmaya çalışmaktadır. Artık soya dayalı Türk kimliğinden ziyade, büyük ölçüde kültürel Türklüğe dayanan, ulusu da tarihsel olarak Cumhuriyet'in sınırlarına sıkıştırmak yerine, Osmanlı'nın ve Müslüman Türk dünyasının daha esnek sınırlarına sahip olacak şekilde genişleten bir yaklaşım söz konusudur (White, 2013, s.40). Diyebiliriz ki, AK Parti 2002'den bu yana, yoğunluklu olarak 2009 yılı ve sonrasında, Yeni Osmanlıcı anlatıyı tesis edip dolaşıma sokmasıyla, temelde yeni bir ulusal tarih anlatısı ve ulusal kimlik duygusunu büyük oranda yerleştirmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler sonucu AK Parti iktidarları ile devlet içerisinde Osmanlılık özlemi daha fazla yerleşiklik kazanarak hem dış politika bağlamında hem de ulusal kimliğin şekillenmesinde etkili olmaya başlamıştır.

Antony D. Smith bir milletin mensupları açısından ortak bir devamlılık, bellek ve kader duygusu yaratmak ve ulusal kimliği inşa etmek için tarihi sembollerin yoğun bir biçimde kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre; kuramsal olarak kültürel kaynaklar belirli bir toplumda ne kadar fazlaysa, kapsam ve yoğunlukları ne denli büyükse, toplum üyelerinin aklındaki ulusal kimlik anlayışı da bir o kadar güçlü ve yaygın olacaktır (Smith, 2017, s.140). AK Parti döneminde de Smith'in bu bakış açısına benzer bir durum söz konusudur. Türk tarihine, özellikle İslami döneme ve bilhassa da Osmanlı geçmişine resmî ideolojinin yaptığı dışlayıcı, seçici ve dar bir okumaya karşılık, daha geniş bakılarak, ulusal kimliğin içeriği genişletilmeye ve tüm toplumu duygusal anlamda buluşturacak şekilde yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bir milleti tanımlayan ulusal kimlik unsurları; geçmiş, günümüz ve gelecek zaman kipleri içerisinde (2023, 2053, 2071) bir bütün olarak yeniden okunmaya çalışılmaktadır. Yalnız AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcı söylemi, öncülerinden farklı kılan temel özellik, bu fikrin toplumsal boyutuna verilen

olağanüstü önemlidir. Öncekilerden farklı olarak bu söylem, yüzergezer siyasal söylemler ve dış politika hamleleriyle sınırlı kalmayıp, topluma bir şeyler de sunuyor olmasıdır. Bu dönemde Türkiye'nin şanlı tarihinin unutulması ya da unutturulması hatası düzeltilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi Kut'ül Amare Savaşı; Osmanlı Türk tarihi için büyük bir zafer olmakla birlikte, 1944 yılında Batı dünyasıyla (özellikle İngiltere ile) yakın ilişkiler pahasına tarih kitaplarından anlatımı çıkarılmıştı. Bu ve buna benzer durumlar AK Parti iktidarları süreci içerisinde tekrar kamuoyunun gündemine getirilerek, tarih kitaplarında ve toplumsal hafıza da yerini almasına gayret edilmektedir. Bu şekilde AK Parti iktidarları gerek siyasal gerekse kültürel ve tarihi değerleri toplumsal alanla bağlantı kuracak, duygudaşlık yaratacak şekilde kullanarak iktidar pozisyonunu güçlendirme gayretindedir. Diğer bir ifadeyle, AK Parti döneminde, Cumhuriyet Türkiye'si tarihi boyunca Osmanlı mirasına yönelik yeniden hatırlama mücadeleleri, yeni bir ulusal kimlik inşa etme çabalarına eşlik edecek şekilde kuvvetli bir biçimde işlenmeye çalışılmaktadır.

Gelinen durum açısından bakıldığında, genelde Cumhuriyet tarihi boyunca uluslararası alanda Türkiye'nin medeniyetler arası bir köprü olarak tasavvur edilen pozisyonu açısından değil de, Osmanlı'dan devraldığı İslam medeniyetinin varisi olacak şekilde bölgede aktif bir aktör olması gerektiği anlayışı öne çıkarılmıştır. Türkiye'nin sadece bir köprü değil aynı zamanda merkez ve kilit bir ülke olduğunu, bütün Ortadoğu'nun, Asya'nın, Afrika'nın ve Avrupa'nın eğitim merkezi olmak gibi bir potansiyeli olduğunu ve bunun sadece ekonomik değil aynı zamanda eğitim, kültür ve dış politika alanında da bulunduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin yıllarca atıl kalan kapasitesini harekete geçirmesi gerektiği hem söylem hem de eylem düzeyinde öne çıkarılmıştır. Aslında bu söylemin ipuçları Özal döneminde vardı. Ancak bunun eylem boyutu daha çok AK Parti döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ulusal kimliği Batı medeniyeti ile özdeşleştirerek, ülkeyi Avrupa ve daha sonra Atlantik eksenli bir dış politika yönelimine mecbur etmesine karşı, AK Parti "Medeniyetler İttifakı Girişimi" ile dış politika stratejisinde önemli bir değişiklik yaratmış ve bu strateji ulusal kimlik vizyonunun değişmesinde de etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle, "Medeniyetler İttifakı Girişimi"; geleneksel Avrupa ve Atlantik yöneliminden vazgeçmeden, yeni bir yaklaşımın ve vizyonu ortaya koymanın yolu olmuştur. Bu stratejide de Türkiye'ye dair geleneksel "köprü" söylemi kabul edilmekle birlikte, Türkiye'nin ülke olarak bir ayağını sağlam bir biçimde ait olduğu medeniyete, Osmanlı-İslam medeniyetine, basması gerektiği fikri çok daha fazla önemsenmekte ve Batı ile ilişkilerde de bu medeniyetin temsilciliği rolüne soyunulmaktadır. Bu durum mülteci krizi konusunda da kendini göstermektedir. Bilhassa Suriyeli mülteciler ile ilgili Ensar-Muhacir söylemi, yaşanan değişim hakkında bize bilgi sunmaktadır. AK Parti'nin muhalefet partilerine göre Suriyeli sığınmacılara karşı tavrı, kullanılan kavramlar göz önüne alınıp incelendiğinde; dini ve tarihsel sorumluluklar hissiyatı ile yani Yeni Osmanlıcı bir tutum içerisinde hareket ettiği görülmektedir. Tek partili yıllarda merkezi bir yer işgal eden seküler Türklük vurgusu, mülteci krizi karşısında da gözlemlendiği gibi, yerini dini ve Osmanlı geçmişi üzerinden yeni bir kimlik yaklaşımıyla ikame etmeye başlamıştır (Kloss, 2016, s.547). Bu şekilde Türkiye'nin gerek siyasi gerek kültürel gerekse ekonomik anlamda potansiyel gücü açığa çıkartılarak, etki alanının başta eski Osmanlı sınırları içerisinde kalan Müslim ve gayrimüslim toplumları da içerisine alacak şekilde genişlemesi arzulanmıştır. Önceki dönemlerde ülkenin genel olarak Avrupa'ya tutkulu bir şekilde entegre edilmeye çalışılması durumu, özellikle Ortadoğu-Balkanlar-Kafkaslar'dan oluşan yakın kültürel çevresini ihmal etmesi sonucunu doğurması, eleştiri konusu yapılmıştır. Avrupa'ya ya da Batı'ya entegrasyon, Türkiye'nin jeokültürel çevresi ile yaklaşmasını engelleyen çift kutuplu dönemde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasa da Soğuk Savaş sonrası dönemde bir eksiklik olarak hissedilmiş, ülke insanına tarihi hakimiyet dönemlerinde siyasi merkez rolü üstlenmiş olmanın verdiği psikolojiyi, kimliği ve siyasi kültürü tekrar hatırlatmaya vesile olmuştur. Bu durumun sadece iç siyaset açısından değil, dış siyaset açısından da yansımaları olmuştur. Nitekim Bosna ve Kosova'da yaşanan etnik kıyımlardan sonra gerek Boşnak gerekse Arnavutluk unsurların ilk başvurdukları ülkenin Türkiye olması, tarihi bir zorunluluğun ve mesuliyetin kendini önemli bir dış politika parametresi olarak dikte ettirmesinin yansımasıdır. Yani AK Parti dönemi dış politika anlayışında Osmanlı'dan kalan tarihsel miras ister istemez sahiplenilmek durumunda kalınmakta, eski Osmanlı sınırları içinde yer alan bölgelerde aktif bir rol oynamak ve bir bölgesel güç gibi hareket etmek durumu söz

konusu olmaktadır. Sadece ideolojik değil, zorunlulukların getirdiği bu durum, Kemalist anlayışa üç temel nokta üzerinden eleştiri yapılarak rasyonalize edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre Cumhuriyet projesi; kendi toplumunu eğitim sistemiyle tarihinden, yani Osmanlı geçmişinden, dış politikasıyla coğrafyasından, yani Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'dan ve ideolojisiyle dininden ve kültüründen, yani İslam'dan uzaklaştırdığı kabulünden hareketle; AK Parti iktidarları koşullarında dayatmasıyla bu süreci tersinden güçlendirmeye çalışmıştır. Aslında bu yaklaşım daha önceki sağ iktidarlar döneminde de vardır. Ancak daha önceki sağ iktidarlardan farklı olarak AK Parti, insan unsurunu da işin içine katarak geçmişteki öncüllerinden ayrılmaktadır. Bu şekilde içeride yeni bir milli halet-i ruhiye yaratma çabası öne çıkarılmıştır (Tokdoğan, 2018, s.78). Dolayısıyla AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcılığı, yeni bir ulusalcılık anlayışının düşünsel dayanakları ve sembolik bileşenleri ile yeni bir milli halet-i ruhiye ortaya koyma arayışının da adı olmuştur (Tuncer, 2019, s.141). Bu yeni tip halet-i ruhiye Osmanlı'nın özgüvenli başarılarına dayandığından, Kemalist devlet projesinden kopuşu öngören bir karakter de arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle, AK Parti'nin ulusalcı anlayışı, Kemalizm'in çeşitli versiyonlarından ve MHP'nin temsil ettiği anlayıştan farklı olarak, millet kavramının içini ortak İslami kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi vurgusuyla doldurma arayışı içerisinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, önceki dönemlerde daha çok seküler bir Türklük ile ilişkilendirilen ulus tasavvurunun resmi söylemdeki ağırlığının, bugün Osmanlı'yı karakterize eden din ve kültür lehine azaldığına tanık olmaktadır (Kloss, 2016, s.546).

Artık AK Parti dönemi ulusal kimliğin bileşenlerini, İslami dönem Türk tarihinin tarihsel mirasına yönelik göndermeler belirlemektedir. Bu durum Türk siyasal hayatında yaşanan bir sürecin sonucudur. Nitekim Tek Parti Dönemi ulusal kimlik anlayışı dinin dışarıda tutulduğu, seküler karakterdeki Türklük anlayışı üzerine kuruluyken, çok partili hayata geçişle birlikte İslam ve Osmanlı geçmişi, ulusal kimliğin kurucu unsurlarından bir yapılmaya çalışılmıştır. Bu gayret 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu zamana kadar din faktörünün ve Osmanlı geçmişinin ulusal kimliği oluşturan faktörler arasında yer almasının mücadelesi verilmiştir. 1980 askeri darbesi sonrasında, ulusal kimlik Türk-İslam-Atatürkçülük sentezi fikrini çağrıştırmakla birlikte, yani din bir bileşen olarak kabul edilmekle birlikte, günümüzdeki anlayışla arasında çok temel farklılıklar söz konusudur. Türk-İslam-Atatürkçülük sentezinde temel olarak Türklük ve Atatürkçülük, İslam'a göre daha ön planda bulunmaktadır. Burada İslam'a daha çok siyasal meşruiyet ve entegrasyon sağlama yönünden önem verilmektedirken, AK Parti ile birlikte inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin omurgasını, daha çok İslam ve Osmanlılık unsurları oluşturmaktadır. Buradaki ulusal kimlik kurgusunda, İslam öncesi tarih anlayışı ve Atatürkçülük vurgusunun daha alt seviyede, hatta sembolik düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Benzer farklılaşma AK Parti ile Millî Görüş geleneği tarafından benimsenen yaklaşım arasında da söz konusudur. Her ne kadar iki siyasal pozisyonun da Osmanlı geçmişi ve İslam'ı ulusal kimliğin başat unsurları olarak kucakladıkları düşünülse de AK Parti'nin mensubiyetçiliği ekonomik gelişmelere eklenme çabasıyla, SP'nin siyasal geleneğinden ya da mensubiyetçi yaklaşımından uzaklaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Erbakan'ın benimsediği anti-kapitalist söylemle tam bir karşıtlık arz etmektedir. Çünkü Erbakan siyasi yaşamı boyunca; Batıcılığı yanlış, Türkiye'yi geri bırakan bir zihniyet olduğunu ifade etmiş ve dış politikada temel amaç olarak Müslüman ülkelerle birlikte hareket etmeyi öne çıkarmıştır. Nitekim Erbakan'ın ana mirasçısı olarak varlığını devam ettiren SP; uluslararası neo-liberal ekonomik sisteme ve IMF politikalarına karşı bir tutum takınırken, AK Parti icraatlarıyla, Turgut Özal dönemi gibi, Türkiye'nin modernleşmesi için küresel ekonomik düzene uyumlu bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. AK Parti'nin özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü vurgulayan siyasal bir söylem kullanması, AB yanlısı ve neo-liberal anlayışa uygun yaklaşımları, ona devlet içerisinde muktedir olmak için hareket imkânı da sağlamıştır (Özkan, 2016, s.425). Zaten partinin kurucusu Erdoğan, partisini muhafazakâr demokrat olarak adlandırmasıyla, aslında geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim anlayışı içerisinde hareket ettiğini göstermeye çalışmıştır. Burada gelenek, yerellik ve mana ile İslam'a referans verilmektedir. Bununla birlikte AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcı yaklaşımın RP'den farklılaştığı yön, sadece Osmanlı'nın Müslüman halklarına yönelik

İlgisi değil, gayr-i müslim halkların yaşadığı coğrafyaları da kapsamına dâhil etmesidir. Oysa RP bağlamında Necmettin Erbakan'ın Yeni Osmanlıcı söylemi sadece İslami içerikle savunduğunu, önermiş olduğu çeşitli İslam Birliği kuruluş projeleriyle genelde siyasi hayatı boyunca bunun üzerinde durduğunu, gayr-i müslim halkları ve bölgeleri siyasal söylemine dâhil etmediğini gözliyoruz.

Bu şekilde Millî Görüş çizgisinden gelip AK Parti içerisinde siyaset yapanlar daha önceki dönemin İslamcı anlayışını terk etmiş oldular. Bununla beraber uluslararası alanda AK Parti hala İslamcı olarak nitelenmektedir. Oysa AK Parti içerisinde siyaset yapanlar, İslamcılıklarına vurgu yapmamakta, hatta bundan ödün vererek küresel ölçekteki kuruluşlarla yakınlaşmaya çalışmaktadır. Nitekim AK Parti ile hâkim konuma gelen Türk İslamcılar, peygamberimize hürmet etmekle birlikte; altın çağ olarak daha çok 7. yüzyılı değil, Osmanlı Devleti'nin en şanlı günlerini yaşadığı 16. yüzyılı öne çıkarmaktadır. Bunlar Türkiye'ye şeriatın getirilmesinden çok, dini alandaki özgürlüklerin genişletilmesini, siyasal alanla sivil alan arasında mevcut olan gerilimlerin giderilmesini ve zorunlu laikleşmenin aşırılıklarının düzeltilmesini öne çıkarmaktadırlar (Durgun, 2019, s.26). Diğer bir ifadeyle, AK Parti dönemi Yeni Osmanlılık yaklaşımında kimlik içerisinde İslam vurgusu önemli olsa da ancak bu kimlik İslam dünyasının tamamına seslenen ümmetçi çizgiden uzaktır. Çünkü AK Parti Yeni Osmanlılığı, eski Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan gayri müslim halklara da sahip çıktıkları gibi, ulus tanımlarını, ulus devletin mevcut sınırlarına ve Orta Asya soy bağına atıf yaparak değil; tarihsel, esnek sınırlara sahip, çok mezhepli Osmanlı Devleti'ni model alarak yapmaktadırlar. Ulusal gelenek; soya dayalı veya dil temelli Türklükten ziyade, siyasi tarihsel Türk/Osmanlı kimliğiyle dolu bir kültürel Müslümanlığa/İslam'a dayanmaktadır (White, 2013, s.151). Burada tahayyül edilen ulus anlayışı İran, Endonezya veya Arabistan'daki gibi değildir. Öne çıkarılan anlayış, daha çok ulusalcı Müslüman özneyi Türk dışı kültürler karşısında korumaya dönük olmaktadır. Bu amaçla Türk İslamı ve Türkler zirveye yerleştirilmeye çalışılmakta ve Türkler tarafından tanımlanmamış ve yönlendirilmeyen bir uluslararası İslam istenmemektedir. Dolayısıyla AK Parti dönemi Yeni Osmanlılığın temelindeki esas saik, ne pür anlamda Türkçülük ve ne de İslamcılıktır denilebilir. Toplumsal bağlamda dine belli bir değer atfedilmekte birlikte, atfedilen rol gereği onun seküler bir proje olduğu da söylenebilir. Yeni durumda Türk kimliği; Kemalist devlet projesinden kopmuş olsa da Cumhuriyet'in çerçevesine yerleştirilen, İslami geçmişi de kapsayan ve Osmanlı'nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yaşam tarzından kamusalığa ve dış politikaya kadar her şey, zorunlu olarak İslami ilkelere ve İslami hukuka göre değil, Türk'ün emperyal hassasiyetleri açısından yeniden yorumlanmaktadır. Dolayısıyla Yeni Osmanlılık Batı'ya meydan okumayan, Avrupa Birliği ve ABD ile yakın ilişkiler içinde bulunmaya özen gösteren, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin çevresinde oluşan güç boşluğunu doldurmaya talip olan siyasi bir büyüme projesidir (Özkan, 2016, s.415). Bu şekilde AK Parti bir yandan Cumhuriyet modernleşmesinin kalkınmacı söylemini hatırlatan bir coşkuyla gelişen güçlü ve büyük Türkiye resmini vurgularken, bir yandan da bu süreçte topyekûn bir ulusal motivasyona temel oluşturacak şekilde, dağılmış ulusal kimlik söylemini Osmanlı geçmişi ve İslam'a referans yaparak yeniden konsolide etmenin arayışındadır. Bunun içinde sadece Cumhuriyet'e değil; Osmanlı'ya da dayanan, tutucu olmayan bir ulusal tarih tanımlaması, kuruluş anıları, tarihi anlatılar ve anma ritüelleri geliştirme gayreti içerisindeyler.

Bu konu ile ilgili en önemli çalışmalardan biri mekân ve mimari alanında karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı-Selçuklu mimarisıyla uyumlu biçimde inşâ edilen pek çok projeye birlikte, gündelik hayatın içine serpiştirilen yeni yapılar; tarihi hatırlama-hatırlatma politikasının başat araçlarından biri haline gelmiştir. Ayrıca Fetih kutlamalarına iktidar seçkinleri tarafından atfedilen olağanüstü önem ve taban tarafından gösterilen yoğun ilgi de bu görünürlüğü artırmıştır. Kutlamalar aynı zamanda, yeni ulusal tarih anlatısının Cumhuriyet'in ilanıyla değil, Müslüman Osmanlı'nın Hıristiyan İstanbul'u fethi ile başladığını ima etmektedir (Koyuncu, 2014, s.81; Tokdoğan, 2018, s.89). İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'nın camiye çevrilişi bir fetih nişanesi olarak hem İslam'ın Hıristiyanlığa hem de yeni imparatorluğun eski imparatorluğa olan üstünlüğünü sembolize etmektedir. Bu durum genelde milliyetçi muhafazakâr çevrelerin kendi meşreplerince

fethi yükledikleri anlam uyarınca kimi zaman İslami kimi zaman Türkçü söyleme konu olabilmektedir. Ancak söyleme konu olan ortak sembollerin içeriklendirilmesi farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla Ayasofya'nın cami ve müze olma tartışmaları günümüze kadar gündemden düşmemiştir. Ayasofya'nın müzeden camiye çevrilmesi ya da Taksim'e cami yapılması, nasıl cami ihtiyacından başka anlamlara geliyorsa, müze olarak kalması ya da Taksim'e cami yaptırılmaması da başka anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla Ayasofya meselesi Türk sağı için ortak mevzuken, içerik yönünde anlatım farklılığı oluşabilmektedir. Daha dini söyleme sahip olanlar için Ayasofya İstanbul'un fethinin İslamiliği'nin göstergesi, milliyetçi eğilimi yüksek olanlar için Kızılelma olarak Türklüğün başarısının göstergesidir. Temelde milliyetçi mukaddesatçı bir kamuoyu yaratmanın önemli aracı olması hasebiyle; 1950'lerin sonundan itibaren Türk kamuoyunun gündemine giren ve 1960'larla birlikte oldukça yoğun şekilde işlenen İstanbul'un fethi ve Ayasofya meselesi, 1980'lerle beraber eski ağırlığını kaybetmiştir. Bu kaybediş öneminin azalmasından değil, milliyetçi ve mukaddesatçı kesimin devlet yönetiminde muktedir konuma gelmesinden, kitleleri daha başka yollarla etkileyebilme imkânlarına kavuşmasından kaynaklanmaktadır (Özekmekçi, 2012, s.304). Nitekim 2003 baharında açılan Miniaturk de bu imkânlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Miniaturk; Osmanlı-İslam eserlerinin ağırlıkta olduğu ama Cumhuriyet dönemine de sahip çıkan bir ulusal tarih tasarımı olup, ulusal kimliğin yeniden inşâ projesi olarak nitelenebilir. Miniaturk'ün içeriği; AK Parti'nin nasıl bir ulusal kimlik vizyonu tasarladığı konusundaki ipuçlarını da vermektedir. Miniaturk'ün amacı, ortak bir kültür üzerine inşâ edilmiş yeni bir vatandaşlık tahayyülüdür. Cumhuriyet döneminden eserlerin de bulunduğu parkta, ağırlığın Osmanlı eserlerinde olduğu görülmektedir. Zamanında Osmanlı sınırları içinde kalan Kudüs, Kahire, Budapeşte, Bosna, Selanik gibi şehirlere ait eserlerin parkta yer alması, Osmanlı/İslam/Türk medeniyetinin ve yeni kimlik tahayyülünün sembolik sınırlarının alanını bize göstermektedir (Koyuncu, 2014, s.94). Bahsettiğimiz bu imgeler ve semboller bir yandan Doğu-Batı izdüşümünde Müslümanlık-Hıristiyanlık karşıtlığının, bir yandan da Batılılaşma devri hariç Osmanlı geçmişi-Cumhuriyet dönemi zıtlığının kurulmasında ve bu çerçevede bir siyasal hareket alanı geliştirilmesinde önemli referans noktaları olmaktadır (Özekmekçi, 2012, s.290). Kültürel öge olarak İslami geçmişe dönüş arzusunun mekânları (Ayasofya, Taksim'e cami ve Çamlıca Cami), iki kültür savaşının mekânları (Atatürk Kültür Merkezi ve Topçu Kışlası), emperyal arzu ve Batı karşısında simgesel üstünlük gösterisinin mekânları olarak (Panaroma 1453 Fetih Müzesi ve Yenikapı Fetih Şölenleri) Yeni Osmanlıcı yönde kimlik dönüşümünü hızlandırmış (Tokdoğan, 2018, s.172) ve bu anlamda Yeni Türkiye söylemi, hem geçmişe dönük bir tarihyazımını, hem de bugünkü uygulamaların önemine dönük tarihsel bir inşâ girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun kudretinin bu denli idealize edilerek kurucu bir ulusal kimlik bileşeni olarak kurgulanmaya çalışılması, yeni bir kimliklendirmenin ve yeni bir hâkimiyet anlayışının kurulmakta olduğunu işaret etmektedir. Nitekim AK Parti dönemini Yeni Osmanlıcı hamleler bağlamında özgün kılan temel özelliklerden biri, Osmanlı geçmişini öncelikle siyasal söylem üzerinden hatırlatmadaki başarısıdır. Bugünkü siyasal jargonu domine eden kelime dağarcığına baktığımızda; "ecdad", "medeniyet", "fetih", "yeniden diriliş", "yeniden yükseliş", "restorasyon", "Yeni Türkiye" gibi söylemler Osmanlıyı çağrıştırdığı kadar, mevcut/önceki siyasal yapı ve anlayışın da eleştirisini içermektedir. Özellikle "Yeni Türkiye" kavramı, eski olana yönelik yoğun bir negatif vurguyla doğrudan statükocu yapının eleştirisine ve oradan da Osmanlı dönemi güzellemesine geçmektedir. Diğer bir ifadeyle, Yeni Türkiye burada modernliğin mutlak ötekisini (Osmanlı) ve geçmişin asr-ı saadetini yeniden üretmeyi arzulamaktadır. Bu şekilde vatandaşlar arasında fitne ve düşmanlıklar, medeniyet değerleriyle giderilmeye çalışılmaktadır. AK Parti'nin söylemlerinde sıkça yer alan Yunus Emre'nin "Yaratılanı severiz yaratandan ötürü" sözü adeta tahayyül edilen birlikte yaşama idealini anlatmaktadır. Bu birlik ve beraberlik mesajı, vatandaşlık etiğine Türk tarzı dini bir nitelik kazandırmak istendiğini göstermektedir (Kloss, 2016, s.543).

Bu şekilde Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi yüzünden kesintiye uğradığı düşünülen toplum ve devlet arasındaki bağın yeniden kurulacağına, devletini arayan toplumun hayalinin

gerçek olacağına inanılmaktadır. Söylem ve icraatları ile din ögesini, büyük ölçüde modernist ulus devlet stratejilerine uygun olarak, ulusal kimlik tahayyülünün içerisinde yeniden konumlandırarak, hem ulusal kimliğin Türk tarzı dini anlayış doğrultusunda İslamlaşarak yeniden pekişmesini sağlayacağı, hem de bu şekilde zaman zaman modern yapılarla etkileşime giren İslam algısının da sekülerleşmesine hizmet edeceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Siyasi semboller; duyguları harekete geçiren, kitlelerin duygusal yatırım yapabildikleri ve bu sayede siyasal ve toplumsal alanda eyleyebildikleri ile birer duygu haznesidir. Sembollerin toplumun mensuplarını birleştirici ve ayrıştırıcı, ortaklaştırıcı ve farklılaştırıcı yönleri bulunmaktadır. Bu anlamda ulusal mitlerin, sembollerin etnografik ve siyasal bağlamda kullanılmış olması önem arz etmektedir. Nasıl inşaat malzemeleri olası yapı çeşitlerini sınırlandırıyor, ama tam olarak hangi yapıların inşa edileceğini belirlemiyorsa, tarihi miraslar da siyasal ideolojilerle aynen bu şekilde bağdaşmaktadır.

Ulusal kimliğin asıl işlevi, inançları unutulmaktan kurtarmak ve kolektif imanı ihya etmek için ortak tarihi ve kaderi olan güçlü bir topluluk duygusu oluşturmaktır. Zira ulusal kimliği inşa eden ve onun koruyuculuğunu üstlenen devlet, kendini güven içinde hissedebilmek ve güçlendirebilmek için toplumla duygusal buluşmasını gerçekleştirmek zorundadır. Bu noktada tarih okuması ve bilinci çok önemli olup, bunu sembolize eden simgelerin, unsurların devlet-toplum buluşmasını sağlaması için kullanımda olmaları gereklilik arz etmektedir. Ancak dönemlere göre ulusal kimliğin bileşenlerinin farklılaşmasının veya bileşenlerden birinin diğerlerine göre öne çıkmasının da ihtimal dâhilinde olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bakımdan ulusal kimlikleri sadece siyasal rasyonel projelerden müteşekkil görmeyip, onları sabitlemeyip, dinamik bir yapı içerisinde ele alarak gözetmek gerekmektedir.

Her ulusal projede olduğu gibi, modern Türkiye'nin doğuşu da kullanılan sembol, imge, nesne, eylemler ile bir dizi tasfiye ve bastırma pratiğine sahne olmuştur. Yüzünü Batı'ya ve siyasetlerini Batılılaşmaya çeviren yönetici seçkinler, Osmanlı İslam mazisini adeta kolektif bir unutulmuşluğa terk etmişlerdi. Bu bakımdan Cumhuriyet'le birlikte tesis edilmeye çalışılan Türk kimliğinin inşası, ulus temelli olmaktan çok rasyonel siyasal bir proje olup genel tarih bilincinin yapı taşı olan İslami söyleme ve Osmanlı geçmişine karşı yürütülen bir mevzi savaşın tarihi olarak da okunabilmektedir. Bu zamanda neyin ulusal olup, neyin olmadığı Batıcı siyaset doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır.

Çok partili siyasal hayatta toplum temelli siyasal yaklaşımların öne çıkmasıyla, kitlelerle siyasal yakınlık, duygusal buluşma artmış ve Osmanlı geçmişi, dini ve kültürel unsurlar giderek öne çıkmış ve bu durum özellikle AK Parti iktidarları dönemiyle Türk kimliğinin temel bileşenleri arasında yer alarak gerek topluma yönelik ilişkilerde gerekse dış politikanın yeni şekil almasında etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Yeni Osmanlılık olarak adlandırılan yaklaşım, Türkiye siyasal tarihi boyunca, özellikle önceki sağ iktidarlar tarafından başvurulan, siyasal söylemin içine çekilmeye çalışılan bir anlatı olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak AK Parti dönemine kadar ulusal siyaset açısından kayda değer bir konum elde edememiştir. Bu dönemde Yeni Osmanlılık, AK Parti'nin siyasal jargonuna bir dış politika vizyonu olarak girmiş bulunsa da bu vizyon daha çok içeriye hitap eden, kitlelerde belli duyguları harekete geçiren, ulusal kimliğin restorasyonunu amaçlayan bir politik anlatı olarak öne çıkmıştır. Artık yeni durumda Türk kimliği, Türk-Müslüman kültürüne dayanmaktadır. AK Parti ile ulusal kimliğin vizyonu, Türkiye'nin diğer Müslüman milletlerle eşit bir şekilde yer alacağı İslam ümmeti değil; Türkiye'nin liderliğinde bölgesel ölçekte ekonomik ve siyasal bütünleşmedir. Yeni durumla seküler karakterli soya dayalı bir Türk kimliği anlayışından, daha çok geleneksel kültürle ve tarihle tanımlanmış Türk kimliğine geçiş yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, güçlü seküler milliyetçilik-zayıf dinsellikten, güçlü milliyetçilik-güçlü dinsellik durumuna geçiş yapılmıştır. Yeni durumda kültürel Müslümanlık, siyasal İslamcılığın yerini almış bulunmaktadır. Temel olarak Cumhuriyet'in kuruluşuyla

tedavüle giren ve Osmanlı geçmişine olumlu bir içerik yer vermekten imtina eden resmi tarih anlatısına ve ulusal kimlik kurgusuna alternatif olacak biçimde siyasal söyleme sirayet eden Yeni Osmanlılık, beraberinde getirdiği semboller eşliğinde belki de her şeyden çok duygulara hitap etmekte, yeni bir milli halet-i ruhiye yaratımına önyak olmaktadır. Osmanlı geçmişinin ihtişamı, kudreti ve azametine ilişkin vurguyla karakterize olan bu anlatı, gündelik hayatın pek çok unsurunun içine sızarak toplum nezdinde güçlü bir karşılık bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayas, G. (2014). *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi; Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çalık, M. (1992). Neo-Osmanlılık Tartışmalarına Sade Bir Derkenar. *Türkiye Günlüğü*, S.21, Kış 1992.
- Durgun, Ş. (2019). Post İslamcılık: İslamcı Siyasetin Sonu mu?. V. Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu'da Tarih ve Kimliği Yeniden Okumak (9-11 Nisan 2019), (derl). Viktoria Demydova, Hakkı Göker Önen ve Emine Akçadağ Alagöz. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Kalyoncu, Ş., Yücel, G. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Kosova'da Yükselen Etnik Milliyetçilik ve Balkan Güvenliği. *Akademik Hassasiyetler*, Cilt.6, S.12, Aralık 2019, ss. 251-267.
- Kloos, S. (2016). The Neo-Ottoman Turn in Turkey's Refugee Reception Discourse. *Alternatif Politika*, Cilt.8, S.3, Ekim 2016.
- Korkusuz, M. H., Kutluk, E. (2015). From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey Manifestation of Nationalism and National Imaginations. *Mukaddime*, Cilt.6, S.2, ss.237-262
- Koyuncu, B. (2014). "Benim Milletim..." -Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik-, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S.S. (1998). Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü. *Türkiye Günlüğü*, S.50, Mart-Nisan 1998.
- Özekmekçi, M.İ. (2012). Türk Sağında Ayasofya İmgesi. (derl). İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, *Türk Sağ-Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri-*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, B. (2016). Yeni-Osmanlılık ve Pan-İslamcılık. Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Ed.), *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Smith, A. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık-Hınc, Nostalji, Narsizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, F.F. (2019). Discussion About The Ottoman Image In Kosovo's History Writing: Kosovo War And Skanderbeg. *Akademik Hassasiyetler*, C.6, S.11, Mayıs 2019, ss. 127-145.
- Türkiye Günlüğü* (1993). Turgut Özal'ın Bosna Hersek Mitingi Konuşması. S.22, Bahar 1993
- White, J. (2013). *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*. Fuat Güllüpnar ve Coşkun Taştan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, G. (2018). Türklerin Varoluş Yolculuğunda İlk Adım: Devlet-Kimlik-Mekan. Mehmet Akif Okur (Ed.), Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye?, İstanbul: KOCAV Yayınları, ss.77-89.